

PAULINA JABŁOŃSKA

 <https://orcid.org/0000-0002-5514-3215>

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II, Kraków

e-mail: paulina-jablonska7@wp.pl

KONSTITUCYJNE PRZESŁANKI OGRODZENIA WOLNOŚCI GOSPODARCZEJ A COVID-19

Abstrakt: Zasada wolności gospodarczej jest jedną z podstawowych zasad polskiego prawa. Ogólna klauzula wolności gospodarczej została przyjęta w art. 20 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 1997 r. Celem artykułu jest przedstawienie możliwości ograniczania praw i wolności człowieka i obywatela w stanach nadzwyczajnych w ujęciu Konstytucji RP z 1997 r. oraz próba oceny konstytucyjności wprowadzanych wybranych ograniczeń w trakcie pandemii COVID-19. W pracy zaprezentowano skalę wpływu pandemii na działalność turystyczną w Polsce.

Słowa kluczowe: wolność gospodarcza, Konstytucja RP, ograniczenia wolności gospodarczej, pandemia, turystyka, stany nadzwyczajne.

Abstract: The principle of economic freedom is one of the fundamental principles of Polish law. A general clause of freedom of the economy is adopted in Article 20 of the Constitution of the Republic of Poland of 1997. The purpose of the article is a presentation of the possibility of restrictions of human and citizen rights and freedoms in the extraordinary states in the Constitution of the Republic of Poland of 1997 year and the attempt to assess the constitutionality of selected restrictions during the COVID-19. The article presents the scale of the impact of the pandemic on tourism activities in Poland.

PAULINA JABŁOŃSKA – prawnik, pedagog, kanonista; stopień naukowy doktora nauk społecznych w dyscyplinie nauki prawne uzyskała na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie; ukończyła także studia magisterskie na Wydziale Prawa Kanonicznego Uniwersytetu Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie; jest autorem artykułów z dziedziny prawa świeckiego i kanonicznego, a także książki *Wolność sumienia i wyznania osoby małoletniej w Polsce w latach 1918–2015*.

Key words: the freedom of business activity, Constitution of the Republic of Poland, limitation of the freedom of economic activity, pandemic, tourism, limiting Rights and Freedoms.

W ostatnich latach mamy do czynienia z bezprecedensową sytuacją, w której społeczność międzynarodowa mierzy się ze zbierającą śmiertelne żniwo pandemią COVID-19. Nowy wirus z miasta Wuhan w środkowych Chinach, zwany SARS-CoV-2, zaczął szybko rozprzestrzeniać się na cały świat. Choroba uznana najpierw w dniu 17 listopada 2019 w Chinach za epidemię, zaś w dniu 11 marca 2020 roku przez Światową Organizację Zdrowia (WHO) za pandemię. Organizacja ta oceniła to zjawisko jako „stan zagrożenia zdrowia publicznego o zasięgu międzynarodowym”¹. Można zatem uznać, iż COVID-19 stał się globalną dżumą XXI w., prowadzącą do dużej śmiertelności, burzącą dotychczasowy spokój oraz poczucie bezpieczeństwa międzynarodowej społeczności, wzbudzającą obawy przed zdrowotnymi, ekonomicznymi a także społecznymi skutkami na całym świecie.

Na dzień 20 maja 2022 r. liczba potwierdzonych przypadków zachorowań na świecie na COVID-19 wynosiła 521 920 560 (w Polsce – 6 005 101 przypadków), w tym śmiertelnych 6 274 323 (w Polsce 116 255)².

Z badań CBOS wynika, że najważniejszym międzynarodowym wydarzeniem 2021 r. na świecie według ankietowanych była pandemia koronawirusa, jej skutki oraz walka z tą chorobą. Wśród istotnych wydarzeń rangi światowej pojawiała się również sprawa związanego z pandemią kryzysu gospodarczego na świecie oraz problemu inflacji, z którym musi sobie radzić wiele rządów i społeczeństw (2,2 %)³.

Pandemia wywołała zapaść gospodarek światowych, doprowadziła do bankructwa małych przedsiębiorców a także duże firmy, przyczyniając się do wzrostu bezrobocia. Dobitnie ukazała, że w celu ograniczenia rozprzestrzeniania się wirusa, który dotknął społeczność międzynarodową na tak olbrzymią skalę, niezbędne są działania ingerujące w prawa i wolności

¹ <https://www.gov.pl/web/ukraina/swiatowa-organizacja-zdrowia-uznala-epidemie-wywolana-wirusem-sars-cov-2-jako-stan-zagrozenia-zdrowia-publicznego-o-zasiegu-miedzynarodowym?fbclid=IwAR04QEE3DJGVaPP4pF739qJ9G84EdR0WK9gTJluWU5dD-fwAWHfE3ZsGiJg> [23.05.2022].

² <https://covid19.who.int/> [23.05.2022].

³ https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_016_22.PDF [23.05.2022].

jednostek, w tym prawo do wolności gospodarczej oraz wiele innych o podstawowym znaczeniu⁴.

Celem tego artykułu będzie analiza dopuszczalnych mechanizmów ograniczania praw i wolności obywatelskich na podstawie prawa polskiego w czasie pandemii COVID-19. Autorka przedstawi mechanizmy konstytucyjne w kontekście ochrony wolności działalności gospodarczej.

Wolność działalności gospodarczej

Przepisy prawa nie definiują bezpośrednio pojęcia „wolność gospodarcza”, używając je wymiennie z określeniami „wolność działalności gospodarczej” bądź „swoboda działalności gospodarczej”⁵.

W świetle polskiego prawa wolność gospodarcza stanowi podstawę ustroju gospodarczego państwa, wskazaną w Konstytucji RP. Jest ona podstawową zasadą porządku prawnego, skonkretyzowaną w przepisach ustaw. Wolność ta podlega ochronie, a odstępstwa od niej powinny mieć charakter wyjątkowy a także być uzasadnione ważnym interesem publicznym⁶.

Według A. Szafrąńskiego wolność gospodarczą trzeba rozpatrywać mając na względzie wszelkie ujęcia, determinujące treść pojęcia, w tym prawne, filozoficzne oraz ekonomiczne⁷. W Konstytucji RP z dnia 2 kwietnia 1997 r. wolność gospodarcza została uregulowana w art. 20 i 22. Art. 20 stanowi, że społeczna gospodarka rynkowa oparta na wolności działalności gospodarczej, własności prywatnej, dialogu oraz współpracy partnerów społecznych stanowi podstawę ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej Polskiej. Systematyka tego przepisu wydaje się oznaczać uznanie zasady społecznej gospodarki rynkowej za jedną z zasad ustrojowych, a z konstrukcji normy wynika, iż wolność gospodarcza jest jednym z elementów społecznej gospodarki rynkowej⁸. Pojmowanie tych pojęć powinno zatem wywierać na siebie wzajemny wpływ.

---

⁴ https://pism.pl/publikacje/Skutki_pandemii_COVID19_dla_gospodarki_swiatowej [23.05.2022].

⁵ A. Powałowski, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2020, s. 1–3.

⁶ K. Strzyczkowski, *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2007, s. 74.

⁷ P. Banaszyk, P. Deszczyński, M. Gorynia, K. Malaga, *Przesłanki modyfikacji wybranych koncepcji ekonomicznych na skutek pandemii COVID-19*, „Gospodarka Narodowa”, 2021, nr 1(305), s. 2.

⁸ K. Strzyczkowski, *Instytucje prawa działalności gospodarczej. Uwagi o projekcie ustawy Prawo działalności gospodarczej*, „Przegląd Ustawodawstwa Gospodarczego”, 1999, nr 4, s. 2–3.

Jak już wspomniałam, wolność działalności gospodarczej jest jedną z zasad ustroju gospodarczego Rzeczypospolitej. Nie posiada ona jednak charakteru absolutnego, gdyż art. 22 Konstytucji RP zawiera zastrzeżenie, które dopuszcza ograniczenia tej zasady. Ograniczenie wolności działalności gospodarczej zgodnie z tą regulacją jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko z uwagi na ważny interes publiczny⁹.

Konstytucyjne przesłanki ograniczenia wolności gospodarczej

Prawa człowieka i jego wolności zagwarantowane są przede wszystkim w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r.¹⁰ Ustawa zasadnicza dopuszcza jednak w art. 31 ust. 1 możliwość ograniczania w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności oraz praw, jednak pod pewnymi ścisłymi warunkami. Takie ograniczenia mogą być ustanawiane wyłącznie w ustawie i tylko wówczas, gdy są niezbędne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa albo porządku publicznego lub dla ochrony środowiska, zdrowia oraz moralności publicznej bądź wolności oraz praw innych osób. Nie mogą one naruszać istoty wolności oraz praw.

Koncepcja wolności gospodarczej implikuje działania interwencjonistyczne tylko na podstawie źródeł ustawowych, co wynika z art. 22 Konstytucji. Artykuł ten stanowi, że ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dopuszczalne tylko w drodze ustawy i tylko ze względu na ważny interes publiczny. W doktrynie prawa konstytucyjnego celnie podkreśla się, że dwukrotne użycie słowa „tylko” w art. 22 Konstytucji trzeba interpretować w taki sposób, iż wszelkiego rodzaju ograniczenie swobody działalności gospodarczej może mieć charakter wyjątkowy. Koncepcja ta nasila obowiązek uzasadnienia ograniczenia swobody działalności gospodarczej ważnym interesem publicznym. Wprowadzenie jakichkolwiek ograniczeń swobody działalności gospodarczej powinno być ponadto zgodne z art. 31 ust. 3 ustawy zasadniczej, który stanowi, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanowione tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne

---

⁹ L. Bielecki, *Zasada wolności gospodarczej w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 1(2003), s. 63.

¹⁰ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm. (Konstytucja 1997).

w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób, z zastrzeżeniem, że nie mogą naruszać istoty wolności i praw. Jakakolwiek wykładnia rozszerzająca jest w tym zakresie niedopuszczalna w świetle Konstytucji RP¹¹.

Należy jednocześnie zaznaczyć, iż zwroty zawarte w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP są w dużym stopniu ogólne, co może sprawiać pewne trudności podczas ich wykładni. Na uwagę zasługuje fakt, że wyliczenie wartości, które uzasadniają ograniczenie praw oraz wolności człowieka jest wzorowane na podobnych przepisach zawartych w aktach prawa międzynarodowego – umowach międzynarodowych, gdzie Polska jest stroną, co stanowi istotną wskazówkę interpretacyjną¹². Jako przykład można wskazać Europejską Konwencję Praw Człowieka czy Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych, co pozwala z kolei na odwołanie się m.in. do bogatego orzecznictwa strasburskiego. Kolejnymi przesłankami dopuszczalności ograniczenia praw i wolności jednostki, są zakaz naruszania istoty wolności i praw a także dopuszczalność wprowadzania jakichkolwiek ograniczeń wyłącznie wtedy, gdy jest to niezbędne w demokratycznym państwie. Zważywszy na pierwszą przesłankę, określającą granicę ingerencji w konstytucyjne prawa oraz wolności, należy odwołać się do powszechnej w doktrynie prawa konstytucyjnego koncepcji istoty praw oraz wolności. W myśl tej koncepcji każde prawo oraz wolność składa się z pewnego elementu podstawowego (rdzenia, jądra), bez którego dane prawo czy wolność absolutnie nie może istnieć, a także z pewnych elementów dodatkowych (otoczki), które dookreślają zakres danego prawa lub wolności¹³. Elementy te mogą już być przedmiotem ingerencji zwykłego ustawodawcy, który posiada uprawnienia do modyfikowania danego prawa bądź wolności jednostki w drodze ustawy. Taki ustawodawca nie może podejmować działań, prowadzących do zniszczenia tożsamości (rdzenia) modyfikowanego prawa¹⁴.

Kolejny wymóg, wskazujący na dopuszczalność ograniczenia praw i wolności, nazywany jest zasadą lub testem proporcjonalności i opiera się na idei

¹¹ M. Zubik, *Prawo konstytucyjne współczesnej Polski*, Warszawa 2020, s. 120.

¹² K. Wojtyczek, *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999, s. 180.

¹³ M. Pisz, *Ograniczanie konstytucyjnych praw i wolności*, w: *Prawo konstytucyjne. Kompendium*, red. P. Ochmann, M. Pisz, R. Piotrowski, Warszawa 2018, s. 31.

¹⁴ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 stycznia 2000 r., P 11/98, OTK ZU 2000, nr 1, poz. 3.

zakazu nadmiernej ingerencji w prawa a także swobody jednostki¹⁵. Oznacza to, że zasada proporcjonalności ustanawia wymóg doboru takiego środka ograniczenia wolności bądź praw, który będzie przystosowany do osiągnięcia zamierzonego celu¹⁶. Z powyższego wynika, że jeżeli muszą być ustanawiane ograniczenia praw i wolności jednostki, to mogą one być nakładane tylko w potrzebnym zakresie. Warto dodać, że orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego zaznacza, że „dla oceny, czy doszło do naruszenia zasady proporcjonalności, konieczne jest udzielenie odpowiedzi na trzy pytania: 1) czy wprowadzona regulacja jest w stanie doprowadzić do zamierzonych przez nią skutków; 2) czy regulacja ta jest niezbędna dla ochrony interesu publicznego, z którym jest powiązana; 3) czy efekty wprowadzonej regulacji pozostają w proporcji do ciężarów nakładanych przez nią na obywatela”¹⁷. Dopiero twierdzące odpowiedzi na każde z powyższych pytań pozwalają stwierdzić, że doszło do zgodnego z prawem ograniczenia praw i wolności jednostki.

Kluczowym elementem w ocenie legalności ograniczenia wolności gospodarczej w czasie pandemii COVID-19 w Polsce jest analiza art. 22 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej, który zawiera tzw. szczególną klauzulę ograniczającą. Oznacza to, iż ograniczenie wolności działalności gospodarczej jest dozwolone w sytuacji wprowadzenia ograniczenia w drodze ustawy (przesłanka formalna) a także w przypadku wystąpienia ważnego interesu publicznego (przesłanka materialna), co wynika z treści art. 22 Konstytucji RP. Ponadto muszą być spełnione przesłanki ogólne ukazane w art. 31 ust. 3 Konstytucji RP, w formie przesłanki proporcjonalności a także przesłanki zakazującej naruszenia istoty wolności działalności gospodarczej¹⁸.

Możliwości ograniczania praw i wolności w związku z epidemią COVID-19

Gdy na początku 2020 r. wirus COVID-19 zaskoczył świat, gotowe procedury zwalczające pandemię miały jedynie państwa azjatyckie, które

---

¹⁵ K. Complak, *Komentarz do art. 31 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Warszawa 2014, s. 50.

¹⁶ Wyrok Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 października 2010 r., P 37/09, OTK-A 2010, nr 8, poz. 79.

¹⁷ Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 stycznia 2000 r., P11/98, OTK ZU 2000, nr 1, poz. 3.

¹⁸ M. Szydło, *Komentarz do art. 22 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1–86*, red. M. Safian, L. Bosek, Warszawa 2016.

były bogatsze w doświadczenia walki z epidemią SARS. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2 kwietnia 1997 r. przewiduje instytucję stanów nadzwyczajnych, do których zalicza: stan wojenny, stan wyjątkowy oraz stan klęski żywiołowej (art. 228), jednak mimo to żadnego z nich nie ogłoszono. Wprowadzono natomiast obostrzenia ograniczające prawa i wolności w drodze uchwalenia nowych aktów normatywnych lub zmian do już istniejących.

Ustawa zasadnicza przesądza w art. 31 ust. 3, że ograniczenia te, mogą być ustanowione „tylko” w ustawie, a nie akcie niższego rzędu a także muszą być konieczne z punktu widzenia ochrony jednej z wartości określonych w zamkniętym katalogu, tj. „bezpieczeństwa państwa, jego porządku publicznego, środowiska, zdrowia lub moralności publicznej, a także praw i wolności innych osób”¹⁹.

Ogłoszenie stanu klęski żywiołowej jako najmniej dolegliwego spośród trzech stanów nadzwyczajnych, zgodnie z art. 233 ust. 3 uprawnia do ograniczenia następujących praw i wolności: „wolność działalności gospodarczej, wolność osobista, nienaruszalność mieszkania, wolność pobytu i poruszania się po terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, prawo do strajku, prawo własności, wolność pracy, prawo do bezpiecznych i higienicznych warunków pracy oraz prawo do wypoczynku”²⁰.

Rozważając problematykę ograniczania praw i wolności w stanie klęski żywiołowej, nie sposób ominąć art. 228 ust. 2 Konstytucji, który zawiera zasadę legalności – stany nadzwyczajne mogą być wprowadzone „tylko na podstawie ustawy, w drodze rozporządzenia, które podlega dodatkowemu podaniu do publicznej wiadomości” oraz art. 228 ust. 3 „zakres w jakim mogą zostać ograniczone wolności i prawa człowieka i obywatela w czasie poszczególnych stanów nadzwyczajnych określa ustawa”, a także art. 228 ust. 4 „może określić podstawy, zakres i tryb wyrównywania strat majątkowych, wynikających z ograniczenia w czasie stanu nadzwyczajnego wolności i praw człowieka i obywatela”²¹.

Należy stwierdzić, że powyższe unormowania mogą skutecznie przyczynić się do uniknięcia nieuzasadnionego bądź nadmiernego ograniczania praw i wolności w sytuacji, gdy wystąpią szczególne zagrożenia dla bezpieczeństwa państwa.

---

¹⁹ Konstytucja 1997.

²⁰ Tamże.

²¹ Tamże.

Ocena konstytucyjności wprowadzonych wybranych ograniczeń w czasie pandemii COVID-19

Nadzwyczajna sytuacja, którą niewątpliwie jest pandemia COVID-19, wymagała podejmowania wielu działań m.in. pilnego opracowania i wdrożenia odpowiednich regulacji prawnych. Działania polskich władz publicznych, które mogliśmy obserwować od marca 2020 r. były podyktowane dążeniem do zahamowania rozprzestrzeniania się choroby COVID-19, a tym samym ratowania zdrowia oraz życia Polaków. Pierwsze czasowe ograniczenia prowadzenia przez przedsiębiorców działalności gospodarczej wprowadzono na mocy § 5 ust. 1 i 2 Rozporządzenia Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze RP stanu zagrożenia epidemicznego²².

Pierwszym przykładem aktu prawnego polskiego rządu, mającego znamiona wadliwej legislacji, który chciałabym przedstawić, jest rozporządzenie Rady Ministrów ustanawiające nakaz zasłaniania ust oraz nosa w miejscu publicznym²³. Rozporządzenie to dało funkcjonariuszom publicznym podstawę do wystawiania mandatów za łamanie tego nakazu. W przypadku, w którym ukarany nie zgadzał się z decyzją funkcjonariusza o nałożeniu mandatu za złamanie tego nakazu, miał prawo do rozpatrzenia sprawy przez sąd.

W przypadku „złapania na gorącym uczynku” złamanie nakazu skutkowało ukaraniem na zasadach art. 54 Kodeksu wykroczeń, czyli grzywną do 500 zł bądź karą nagany. Upoważnieniem ustawowym miał być art. 46 b pkt. 4 ustawy z 5 grudnia 2008 r. o zapobieganiu oraz zwalczaniu chorób zakaźnych u ludzi – w drodze rozporządzenia Rady Ministrów można ustanowić obowiązek poddania się badaniom lekarskim oraz stosowaniu innych środków profilaktycznych i zabiegów przez osoby chore i podejrzane o zachorowanie. O ile początkowo obowiązek noszenia maseczek był nieprawidłowo zalegalizowany, o tyle dziś przepisy nie nastroczają trudności²⁴.

Przywołane wcześniej rozporządzenie z 10 kwietnia 2020 r. zawierało zatem rozwiązania sprzeczne z regulacjami zawartymi w akcie wyższego rzędu, tj. w ustawie o zapobieganiu oraz zwalczaniu zakażeń i chorób zakaźnych u ludzi z 2008 r. Wątpliwości budzi również kwestia podstawy prawnej kwietniowego rozporządzenia, które nie było wydane na podstawie

²² Dz. U. z 2020 r., poz. 433.

²³ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z występowaniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 1631; zob. § 18 rozporządzenia.

²⁴ <https://kancelariamw.pl/obowiazek-noszenia-maseczek/amp/> [25.05.2022].

żadnej ustawy. Art. 92 ust. 1 Konstytucji rozstrzyga to jednoznacznie „Rozporządzenia są wydawane przez organy wskazane w Konstytucji, na podstawie szczegółowego upoważnienia zawartego w ustawie i w celu jej wykonania. Upoważnienie powinno określać organ właściwy do wydania rozporządzenia i zakres spraw przekazanych do uregulowania oraz wytyczne dotyczące treści aktu”²⁵. W związku z powyższym należy skonstatować, że rozporządzenie z 10 kwietnia było niezgodne z obowiązującymi zasadami oraz procedurami tworzenia prawa, co wiele razy było podnoszone w orzeczeniach sądów.

Zakaz gromadzenia się powyżej pięciu osób w miejscach publicznych, to kolejna regulacja prawna, którą wprowadził rząd polski w czasie pandemii COVID-19. Rozporządzenia regulujące bądź nowelizujące wspomnianą kwestię były wydawane wielokrotnie. Nie wdając się w analizę treści tych aktów, chciałabym odpowiedzieć na pytanie: czy zawarte w nich regulacje godziły w prawa i wolności obywatelskie?

Art. 57 Konstytucji RP stanowi, że „Każdemu zapewnia się wolność organizowania pokojowych zgromadzeń i uczestniczenia w nich...”, natomiast ograniczenia tej wolności może określać ustawa. Zatem przepisy te są sprzeczne z Konstytucją. Jeśli Konstytucja mówi wprost o możliwości wyłączenia ograniczania, a nie w ogóle wykluczania możliwości organizowania zgromadzeń, zaś ustawa i rozporządzenie w ogóle je wyłączają, to nie ma tu pola do dłuższych dywagacji – obywatel ma prawo do realizowania swojego konstytucyjnego prawa określonego w art. 57 Konstytucji. Ustawa zasadnicza jest najwyższym prawem Rzeczypospolitej Polskiej²⁶. Jej przepis zabezpiecza więc dla obywateli obszar niezakazany prawnie, w którym możemy w sposób ograniczony w warunkach epidemii, realizować swoje prawo do pokojowego gromadzenia się w przestrzeni publicznej. W związku z tym nie ma żadnych podstaw, aby karać obywateli za udział w pokojowym, konstytucyjnym zgromadzeniu w rozumieniu art. 57 Konstytucji uwzględniającym warunki bezpieczeństwa związane z epidemią koronawirusa. Sąd musi stać na straży prawa i chronić obywateli, ponieważ to ich prawa i wolności zostały zaatakowane niekonstytucyjnymi rozwiązaniami ustawy i rozporządzenia²⁷.

Warto dodać, że w sprawie wprowadzenia zakazu zgromadzeń publicznych wątpliwości miał też Rzecznik Praw Obywatelskich, podnosząc w specjal-

²⁵ Konstytucja 1997.

²⁶ Tamże, zob. art. 8.

²⁷ <https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1478858,zgromadzenia-stan-epidemii-czy-mozna-organizowac-zgromadzenia.html> [25.05.2022].

nym komunikacie, że takie praktyki prowadzą do naruszenia istoty konstytucyjnego prawa obywateli do zgromadzeń, wynikającego z art. 57 Konstytucji²⁸.

Kolejnym przykładem działań prawnych polskiego rządu w czasie pandemii było rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r., które wprowadzało czasowy zakaz prowadzenia działalności gospodarczej²⁹. W związku z tym większość lokali, obiektów, przedsiębiorstw oraz innych podmiotów gospodarczych przestało funkcjonować. Niektórzy polscy przedsiębiorcy, przewidując katastrofalne skutki tych decyzji, postanowili nie stosować się do nich. Razem z ekspertami wskazywali, że rozporządzenie to godzi w konstytucyjną wolność prowadzenia działalności gospodarczej. Należy dodać, iż w związku z wprowadzeniem tego zakazu, podejmowano inspekcje, które niejednokrotnie kończyły się mandatem wystawionym przez pracowników Sanepidu bądź przez funkcjonariusza policji. Znamienici prawnicy podnosili, iż rozporządzenie RM z dnia 10 kwietnia jest niekonstytucyjne. Wyrok takiej oceny znajdujemy w wyroku Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Opolu, który uchylił decyzję o wymierzeniu fryzjerowi z Głogówka kary pieniężnej w kwocie 10 tys. zł za niezastosowanie się do czasowego ograniczenia prowadzenia przez przedsiębiorców działalności gospodarczej ustanowionego w stanie epidemii COVID-19 i umorzył postępowanie administracyjne. Sąd wskazał, że przepisy związane z zapobieganiem, przeciwdziałaniem i zwalczaniem epidemii wywołanej wirusem SARS-CoV-2 nie mogą ograniczać konstytucyjnych wolności i praw – byłoby to dopuszczalne w przypadku ogłoszenia stanu klęski żywiołowej, czego zaniechano. Zdaniem Sądu o ile wprowadzone w drodze ministerialnych rozporządzeń zakazy, nakazy i ograniczenia dotyczące prowadzenia działalności gospodarczej były merytorycznie uzasadnione, o tyle tryb ich wprowadzenia, doprowadził do naruszenia podstawowych standardów konstytucyjnych i praw w zakresie wolności działalności gospodarczej.

Ponadto, WSA w Opolu zwrócił uwagę na następujące kwestie:

- „podjęte działania legislacyjne w postaci przyjęcia rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 19 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii stworzyły taki stan prawny w zakresie ograniczenia wolności i praw człowieka, który w istocie odpowiada regulacjom obowiązującym w stanie klęski żywiołowej, choć stan ten nie został wprowadzony;

²⁸ <https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-rpo-ograniczenia-stopniowo-znoszone-zakaz-zgromadzen-zostaje>, www.rpo.gov.pl [25.05.2022].

²⁹ Dz. U. 2020, poz. 658.

- Rada Ministrów zrezygnowała z formalnego i przewidzianego w Konstytucji RP wprowadzenia stanu klęski żywiołowej, dlatego do uregulowań prawnych dotyczących ograniczeń praw i wolności człowieka i obywatela mają zastosowanie wszystkie konstytucyjne i legislacyjne zasady, obowiązujące poza regulacjami właściwymi dla stanów nadzwyczajnych określonych w Konstytucji RP. W związku z tym w celu wprowadzenia ograniczeń wolności i praw człowieka nie można powoływać się na nadzwyczajne okoliczności, uzasadniające szczególne rozwiązania prawne oraz okolicznościami tymi nie można usprawiedliwiać daleko idących ograniczeń swobód obywatelskich wprowadzanych w formie rozporządzeń;
- z Konstytucji RP wynika, że ograniczenia w zakresie korzystania z konstytucyjnych wolności i praw mogą być ustanawiane tylko w ustawie i tylko wtedy, gdy są konieczne w demokratycznym państwie dla jego bezpieczeństwa lub porządku publicznego, bądź dla ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej, albo wolności i praw innych osób. Ograniczenia te nie mogą naruszać istoty wolności i praw³⁰.

Warto dodać, że jest to ważna okoliczność, bowiem polski system prawa *civil law* nie przewiduje wyroków precedensowych.

Turystyka a pandemia

Turystyka jest jednym z głównych sektorów gospodarki na świecie, który został w największym stopniu dotknięty kryzysem wynikającym z pandemii koronawirusa SARS-Cov-2.

Turystykę według Światowej Organizacji Turystyki Narodów Zjednoczonych (United Nations World Tourism Organization – UNWTO), można zdefiniować jako: ogół czynności osób, które podróżują i przebywają w celach wypoczynkowych, zawodowych lub innych nie dłużej niż rok bez przerwy poza swoim codziennym otoczeniem, z wyłączeniem wyjazdów, w których głównym celem jest aktywność zarobkowa³¹.

Turystyka jest trzecią co do wielkości dziedziną eksportu po paliwach i chemikaliach. W 2019 r. stanowiła 10,3% światowego PKB³². Znaczenie turystyki w perspektywie Europy również ma duże znaczenie. Sektor turystyki

---

³⁰ Wyrok Wojewódzkiego Sądu Administracyjnego w Opolu z dn. 27.10.2020 r., sygn. akt: II SA/Op 219/20, <http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/C73366F87D> [25.05.2022].

³¹ <https://mfiles.pl/pl/index.php/Turystyka> [27.05.2022].

³² UNWTO, *International Tourism Highlights*, 2020.

w całej Unii Europejskiej (UE) w 2019 r. odpowiadał za 9,5% całkowitego PKB UE, generował 11,2% miejsc pracy w UE i obejmował 3 mln firm, z których 90% to małe i średnie przedsiębiorstwa³³.

Wszystkie prognozy związane z turystyką zapowiadały globalny wzrost podróży turystycznych. Na 2030 r. szacowały wielkość 1,8 mld, podczas gdy w 2019 r. zrealizowano ich blisko 1,5 mld³⁴. Niedająca się przewidzieć epidemia, w marcu 2020 doprowadziła do załamania na rynku turystycznym. W kwietniu UNWTO prognozowała, że w całym 2020 r. nastąpi spadek liczby turystów o ok. 60–80%. Spadek ruchu turystycznego odnotowano już w pierwszym kwartale. Był on mniejszy o 22% w stosunku do analogicznego okresu w 2019 r. Przewidywano, że liczba turystów miała spaść w 2020 r. o blisko 1 mld, natomiast wpływy z eksportu miały zmniejszyć się o około 1 bln dolarów. Co najmniej 100 mln osób było zagrożonych utratą pracy w branży turystycznej³⁵. W 2019 r. w turystyce zatrudnionych było, według danych Światowej Rady Podróży i Turystyki (World Travel and Tourism Council – WTTC), 334 mln osób, a już rok później zatrudnienie zmniejszyło się o 18,5%. Oznaczało to, że pracę straciło 62 mln ludzi³⁶.

Udział turystyki w światowym PKB w 2020 r. spadł o 49,1% w stosunku do poprzedniego roku; z 9,2 bln USD w 2019 roku do 4,7 bln USD w 2020 r. W tym samym okresie cała globalna gospodarka zmniejszyła się o 3,7%³⁷.

Raport Polskiego Instytutu Ekonomicznego, opublikowany w 2020 r. podkreśla, że wartość dodana wygenerowana przez branżę turystyczną w 2018 r. w Polsce, wyniosła 1,3% polskiego PKB i była zdecydowanie niższa niż średnia uzyskiwana przez państwa OECD (Organizacja Współpracy Gospodarczej i Rozwoju, Organisation for Economic Co-operation and Development) w wysokości 4,4%³⁸.

Bazując na danych statystycznych dostępnych w bazach Głównego Urzędu Statystycznego (GUS), możemy zauważyć pewną zależność. Otóż w okresie sprzed pandemii do Polski w 2018 r. przybyło 19,6 mln turystów

³³ <https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20200429STO78175/coronavirus-wparcie-ue-dla-turystyki> [27.05.2022].

³⁴ UNWTO, *Tourism Towards 2030 Global Overview*, 2011.

³⁵ <https://bankier.pl/wiadomosc/Spadek-podrozy-moze-wyniesc-80-proc-w-2020-roku-7879933.html> [27.05.2022].

³⁶ <https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/koronawirus-zabral-62-mln-miejsc-pracy-w-turystyce/> [27.05.2022].

³⁷ Tamże.

³⁸ *Branża turystyczna w Polsce. Obraz sprzed pandemii. Raport Polskiego Instytutu Ekonomicznego*, Warszawa 2020.

zagranicznych, którzy ponieśli łączną wartość wydatków na cele związane z wypoczynkiem i rekreacją w wysokości 34,5 mld zł. W tym samym czasie liczba turystów z Polski podróżujących wewnątrz kraju wyniosła 26,8 mln, a łączna wartość poniesionych przez nich wydatków była niższa o 7 mln zł i wyniosła 27,7 mld zł. Tego rodzaju zależność ilustruje, że większa otwartość rynku krajowego na turystów międzynarodowych pociąga za sobą zwiększenie zysków sektora turystycznego, prowadząc do wzrostu gospodarczego³⁹.

W marcu 2020 r. doszło do załamania na rynku turystycznym. Polska tak jak i wiele krajów na całym świecie, wprowadziła restrykcje dla obywateli, ograniczające swobodę poruszania się. Jednymi z najbardziej poszkodowanych przedsiębiorców byli hotelarze. W raporcie przygotowanym przez Izbę Gospodarczą Hotelarstwa Polskiego w okresie czerwcowego długiego weekendu sprzyjającego hotelarzom jedynie 11% hoteli odnotowało frekwencję powyżej 40%. Niektóre z tych przedsiębiorstw (ok. 35%) poczyniło redukcję wśród pracowników związanych stałą umową⁴⁰. W hotelach zlikwidowano około 80% miejsc pracy. W ciągu 2020 r. o ponad 20% zwiększyło się średnie zadłużenie biur i agentów turystycznych. Według danych Ogólnopolskiego Stowarzyszenia Agentów Turystycznych w styczniu 2021 r. przychody agentów turystycznych zmniejszyły się w stosunku do stycznia 2020 r., aż o 82%. Zawieszenie działalności bądź zamknięcie rozważało aż 38% przedsiębiorców⁴¹.

Wartość strat, które sumarycznie poniesie cała branża turystyczna w związku z rozprzestrzenianiem się pandemii, jest trudna do oszacowania. Według danych GUS w obiektach noclegowych w listopadzie oraz grudniu 2020 r. zatrzymało się blisko 0,6 mln osób, którym udzielono 1,4 mln noclegów. Prognozowany spadek liczby turystów korzystających z obiektów noclegowych w listopadzie oraz grudniu 2020 r. w porównaniu z analogicznymi miesiącami 2019 r. liczył odpowiednio 77,4% i o 80,4%⁴².

Wprowadzone ograniczenia przemieszczania się osób doprowadziły do spadku liczby turystów, którzy korzystali z noclegów w obiektach noclegowych także we wszystkich miesiącach 2020 r. w stosunku do 2019 r. Mimo wszystko najbardziej widoczny spadek liczby osób, które korzystały

³⁹ <https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> [27.05.2022].

⁴⁰ <https://www.mojekonferencje.pl/blog/sytuacja-w-branzy-noclegowej-oczami-hotelarzy/> [27.05.2022].

⁴¹ <https://wiadomosci.onet.pl/kielce/koronawirus-co-dalej-z-branza-turystyczna-ekspertnie-ma-watpliwosci/f99ny29> [27.05.2022].

⁴² <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/> [27.05.2022].

z turystycznych obiektów noclegowych można zauważyć w listopadzie i grudniu 2020 r.⁴³

* * *

Każdy poważny kryzys społeczny, do którego niewątpliwie trzeba zaliczyć epidemię koronawirusa SARS-CoV-2, wymaga stanowczych działań podejmowanych przez władze państwowe. Zatem działania rządzących powinny być przemyślane, aby wprowadzić niezbędne ograniczenia a także precyzyjnie ustalić, które restrykcje są konieczne. Brak takiej refleksji ze strony władz skutkuje nietrafnymi decyzjami, obniżając standard ochrony praw człowieka. Niestety pandemia w Polsce pokazała sporo mankamentów działania prawa, niektóre z nich wyraźnie uwypuklając.

Od marca 2020 r. ograniczenia, nakazy i zakazy związane ze zwalczaniem skutków pandemii COVID-19 były regulowane 16 rozporządzeniami. Każdy z tych aktów wykonawczych był zmieniany kilka a nawet kilkanaście razy, świadcząc o ułomności uchwalanego prawa.

Należy stwierdzić, że Konstytucja stwarza wystarczające podstawy, aby wprowadzić w tej sytuacji stan klęski żywiołowej, którego wprowadzenie stwarzałoby bardziej optymalne możliwości reagowania przez władze publiczne na nadzwyczajne zagrożenia związane z pandemią, zwłaszcza gdy zwalczanie tych zagrożeń wymagałoby wprowadzania ograniczeń praw konstytucyjnych, które wykraczałyby poza wymogi sformułowane w art. 31 ust. 3. Rządzący nie wprowadzili przewidzianego w Konstytucji na takie okoliczności stanu klęski żywiołowej, przyjmując koncepcję ograniczania praw jednostki aktami prawnymi często rangi podustawowej.

Polska Konstytucja dopuszcza możliwość ograniczenia podstawowych praw i wolności człowieka w stanach zagrożenia epidemicznego, pod warunkiem że ograniczenia te będą dokonywane w ustawie. Ponadto nie powinny one naruszać istoty konstytucyjnych praw. Muszą też być konieczne a także proporcjonalne. Pandemia COVID-19 jest przykładem sytuacji, w której dopuszczalne jest pewne ograniczenie wolności działalności gospodarczej. Konstytucja wskazuje możliwość ograniczenia tej wolności (proporcjonalnie do zaistniałego zagrożenia), w sytuacji wprowadzenia stanu klęski żywiołowej przez Radę Ministrów. W związku z tym, iż ani ten, ani inny, stan nadzwyczajny nie został wprowadzony, wszelkie ograniczenia wolności

---

⁴³ K. Stojczew, *Ocena wpływu pandemii koronawirusa na branżę turystyczną w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 65(2021), nr 1, s. 162.

działalności gospodarczej mogły być dokonywane tylko z mocą ustawy a także wewnątrz ram wyznaczonych przez art. 22 bądź art. 31 ust. 3 Konstytucji. Ustanawianie ograniczeń wolności lub praw człowieka i obywatela na poziomie rozporządzenia zamiast ustawy jest sprzeczne z Konstytucją.

Warto podkreślić, że zaakcentowane w artykule ograniczenia oraz zakazy są marginalnym wyimkiem ze wszystkich dokonanych przez ustawodawcę ingerencji, bowiem aktów mających na celu zwalczanie pandemii COVID-19 było kilkadziesiąt.

Wpływ pandemii COVID-19 i związanych z nią ograniczeń na gospodarkę był wielotorowy. Spadek aktywności ekonomicznej był bardzo głęboki. W kwietniu 2020 r. miała miejsce największa skala zamrożenia gospodarki. Najmocniej został dotknięty skutkami koronawirusa sektor turystyki. Trudno oszacować poziom strat polskiej branży turystycznej. Możliwe, że tak ogromny szok dla tej gałęzi gospodarki spowoduje wypracowanie nowych rozwiązań, które przyczynią się do ocalenia największej liczby miejsc pracy. Kryzys tej branży wymaga dalszych badań, ale już teraz można pokusić się o pewne wnioski. Dla branży turystycznej wiodące powinno być umacnianie turystyki krajowej np. przez stworzenie pewnego rodzaju mody na spędzanie urlopu w kraju, ponieważ to właśnie turystyka krajowa, w przeciwieństwie do międzynarodowej, jest mniej uzależniona od czynników zewnętrznych. Ponadto w trudnych czasach można łatwiej stymulować jej rozwój.

Należy zgodzić się z Michaelem O’Flaherty – dyrektorem Agencji Praw Podstawowych UE, że COVID-19 „przetestował rozwiązania przyjęte w systemach ochrony praw podstawowych w całej UE”⁴⁴.

BIBLIOGRAFIA

Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r., Dz. U. Nr 78, poz. 483 z późn. zm.

Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 13 marca 2020 r. w sprawie ogłoszenia na obszarze Rzeczypospolitej Polskiej stanu zagrożenia epidemicznego, Dz. U. z 2020 r., poz. 433.

Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z wystąpieniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 658.

---

⁴⁴ <https://fra.europa.eu/en/news/2021/road-rights-based-recovery-covid-19> [29.05.2022].

- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 10 kwietnia 2020 r. w sprawie ustanowienia określonych ograniczeń, nakazów i zakazów w związku z występowaniem stanu epidemii, Dz. U. 2020, poz. 1631.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 12 stycznia 2000 r., P 11/98, OTK ZU 2000, nr 1, poz. 3.
- Wyrok Trybunału Konstytucyjnego z dnia 20 października 2010 r., P 37/09, OTK-A 2010, nr 8, poz. 79.
- Banaszyk P., Deszczyński P., Gorynia M., Malaga K., *Przesłanki modyfikacji wybranych koncepcji ekonomicznych na skutek pandemii COVID-19*, „Gospodarka Narodowa”, 2021, nr 1(305), s. 53–86.
- Bielecki L., *Zasada wolności gospodarczej w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, „Studia Iuridica Lublinensia”, 1(2003), s. 61–75.
- Branża turystyczna w Polsce. Obraz sprzed pandemii. Raport Polskiego Instytutu Ekonomicznego*, Warszawa 2020.
- Complak K., *Komentarz do art. 31 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, red. M. Haczkowska, Warszawa 2014.
- Pisz M., *Ograniczanie konstytucyjnych praw i wolności*, w: *Prawo konstytucyjne. Kompendium*, red. P. Ochmann, M. Pisz, R. Piotrowski, Warszawa 2018, s. 23–31.
- Powałowski A., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2020.
- Stojczew K., *Ocena wpływu pandemii koronawirusa na branżę turystyczną w Polsce*, „Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu”, 65(2021), nr 1, s. 157–172.
- Strzyczkowski K., *Instytucje prawa działalności gospodarczej. Uwagi o projekcie ustawy Prawo działalności gospodarczej*, „Przeгляд Ustawodawstwa Gospodarczego”, 1999, nr 4, s. 2–7.
- Strzyczkowski K., *Prawo gospodarcze publiczne*, Warszawa 2007.
- Szydło M., *Komentarz do art. 22 Konstytucji RP*, w: *Konstytucja RP*, t. 1: *Komentarz do art. 1-86*, red. M. Safian, L. Bosek, Warszawa 2016.
- UNWTO, *International Tourism Highlights*, 2020.
- UNWTO, *Tourism Towards 2030 Global Overview*, 2011.
- Wojtyczek K., *Granice ingerencji ustawodawczej w sferę praw człowieka w Konstytucji RP*, Kraków 1999.

Zubik M., *Prawo konstytucyjne współczesnej Polski*, Warszawa 2020.

<https://bankier.pl/wiadomosc/Spadek-podrozy-moze-wyniesc-80-proc-w-2020-roku-7879933.html> [27.05.2022].

<https://bdl.stat.gov.pl/BDL/start> [27.05.2022].

https://www.cbos.pl/SPISKOM.POL/2022/K_016_22.PDF [23.05. 2022].

<https://covid19.who.int/> [23.05.2022].

<https://www.euractiv.pl/section/gospodarka/news/koronawirus-zabral-62-mln-miejsc-pracy-w-turystyce/> [27.05.2022].

<https://www.europarl.europa.eu/news/pl/headlines/society/20200429STO78175/coronavirus-wparcie-ue-dla-turystyki> [27.05. 2022].

<https://fra.europa.eu/en/news/2021/road-rights-based-recovery-covid-19> [29.05. 2022].

<https://www.gov.pl/web/ukraina/swiatowa-organizacja-zdrowia-uznala-epidemie-wywolana-wirusem-sars-cov-2-jako-stan-zagrozenia-zdrowia-publicznego-o-zasiegu-miedzynarodowym?fbclid=IwAR04QEE3DJGVaPP4pF739qJ9G84E-dR0WK9gTJluWU5dDfwAWHfE3ZsGiJg> [23.05.2022].

<https://kancelariamw.pl/obowiazek-noszenia-maseczek/amp/> [25.05.2022].

<https://mfiles.pl/pl/index.php/Turystyka> [27.05. 2022].

<https://www.mojekonferencje.pl/blog/sytuacja-w-branzy-noclegowej-oczami-hotelarzy/> [27.05.2022].

<http://orzeczenia.nsa.gov.pl/doc/C73366F87D> [25.05.2022].

https://pism.pl/publikacje/Skutki_pandemii_COVID19_dla_gospodarki_swiatowej [23.05.2022].

<https://prawo.gazetaprawna.pl/artykuly/1478858,zgromadzenia-stan-epidemii-czy-mozna-organizowac-zgromadzenia.html> [25.05.2022].

<https://www.rpo.gov.pl/pl/content/koronawirus-rpo-ograniczenia-stopniowoznoszone-zakaz-zgromadzen-zostaje, www.rpo.gov.pl> [25.05.2022].

<https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/kultura-turystyka-sport/turystyka/> [27.05.2022].

<https://wiadomosci.onet.pl/kielce/koronawirus-co-dalej-z-branza-turystyczna-ekspert-nie-ma-watpliwosci/f99ny29> [27.05.2022].